

Lekcja IV

II.2.3)

I.3.3)

I.3.1)

Najważniejsze zmiany fonetyczne

1. Oboczność e : o

Przegłos polski: spółgłoska miękka + e + t, d, s, z, n, r, l = o

Nio^osę : nie^eść [st.pol. nie^esę]

Że^onić się : żo^ona [st.pol. że^ena]

Najważniejsze zmiany fonetyczne

2. Oboczność e : a

Przegłos lechicki: spółgłoska miękka + e krótkie + t, d, s, z, n, r, l = a

W lecie : lato [st.pol. lěto]

Wierzę : wiara

Na ciełe : ciało

Cieśnina : ciasno

Najważniejsze zmiany fonetyczne

3. Oboczność e : Ø

Zanik tzw. jerów (półsamogłosek) i powstanie ruchomego e

Len : lnu [st.pol. Lḡn]

Pies : psa

Dzień : dnia

Mech : mchu

Bez : bzu

Sen : snu

Najważniejsze zmiany fonetyczne

4. Oboczność o : ó

Wynik tzw. wydłużenia zastępczego – procesu zaniku jerów po spółgłoskach dźwięcznych, które zanikając przedłużały samogłoskę w ostatniej sylabie. Przedłużona samogłoska z czasem zaczęła być wymawiana jak „u”, w ortografii oznaczana jest zawsze jako „ó”.

st.pol. stolb – stół [stoły – w M l. mn. nie zaszło wydłużenie]

st.pol. nogb – nóg [noga]

Najważniejsze zmiany fonetyczne

5. Oboczność r : rz

„Rz” powstało z dawnej miękkiej spółgłoski „r”. Stąd większość wyrazów z tej samej rodziny, w których zachodzi ta oboczność, jest wskazówką ortograficzną do określonego zapisu.

Wymowa „rz” do XVII w. jest inna (drżąca i szczelinowa).

mo**r**ski : mo**r**ze

sta**r**y : sta**r**zec

cesa**r**ski : cesa**r**z

Najważniejsze zmiany fonetyczne

6. Oboczność k : cz : c; g : dz : ż; ch : sz

Twarde spółgłoski tylnojęzykowe k, g, ch zostały historycznie zmiękczone przez samogłoski i, e, ę i jer przedni (proces tzw. PALATALIZACJI). W rezultacie „k” zmieniło się w „cz” lub „c”; „g” zmieniło się w „ż” lub „dz”, „ch” zmieniło się w „sz”.

ręka : ręce : rączka

droga : drodze : dróżka

suchy : suszyć

Zmiany leksykalne - zapożyczenia

X – XI wiek

Zapożyczenia łacińskie (przyjęcie chrześcijaństwa i tworzenie dokumentów w języku łacińskim, słownictwo medyczne), najczęściej pośrednio poprzez język czeski lub niemiecki (tzw. **medium**)

anioł, kościół, krzyż, pacierz, papież, msza, poganin, opłatek, biskup, proboszcz, przeor, kapłan, mnich, pielgrzym, apostoł, ołtarz, jałmuzna, kielich, bierznować;

balsam, palma, burak, cebula;

atrament, data;

Zmiany leksykalne - zapożyczenia

Ciekawostki:

piekło – rdzennie polski wyraz – znaczył dawniej „smoła” – pod wpływem chrześcijaństwa zmienił znaczenie. Prawdopodobnie stąd wyobrażenia o „smażeniu się w smole” – głównej karze piekielnej;

święty – również wyraz rdzennie polski – znaczył dawniej „mocny”.

Wiele wyrazów polskich pod wpływem nowych wyrazów rozszerzyło lub zmieniło znaczenie.

Zmiany leksykalne - zapożyczenia

Zapożyczenia niemieckie (ożywione kontakty handlowe; organizacja życia państwowego i społecznego)

barwa, bursztyn, olej, perły, pieprz, łańcuch, waga;

berło, herb, rycerz, szlachta;

Zmiany leksykalne - zapożyczenia

XIII – XIV wiek

Zapożyczenia niemieckie (sprowadzanie kolonistów niemieckich do zapewniania wyludnionych przez tatarskie najazdy wsi i miast; handel, rzemiosło, organizacja miast)

burmistrz, sołtys, wójt, gmina;

cegła, dach, mur, rura, gmach, plac, ratusz, rynek;

cech, browar, kuśnierz, malarz, ślusarz, czynsz, jarmark, warsztat;

spizarnia, szwagier, trunek;

Zmiany leksykalne - zapożyczenia

Ciekawostka:

Niektóre nazwy miast są pochodzenia niemieckiego:

[Jerzmanowice](#), [Barwałd](#), [Tymbark](#), [Malbork](#), [Olsztyn](#).

Niemiecki często przenikał bezpośrednio do polszczyzny, gdyż jego znajomość była bardzo rozpowszechniona. Ponieważ posługiwała się nim głównie ludność niepiśmienna, formy zapożyczeń często są bardzo spolszczone.

Zmiany leksykalne - zapożyczenia

XV – XVI wiek

Zapożyczenia czeskie (język ówczesnie prestiżowy)

Władystaw, władza, straż, brama, serce, wesele, obywatel (zapożyczenia fonetyczne – wyparły polskie Włodzisław, włodza, stróža, broma, sierce, wiesiele, obywaciel);

czyhać, hardy, hańba (również fonetyczne – wymiana g na h – jak st.pol. *gańba*);

nazwy dni tygodnia, terminy wojskowe: przyłbica, walka, rusznica;

pan, praca, szkoła;

Zmiany leksykalne - zapożyczenia

Zapożyczenia łacińskie (renesans i wpływy łaciny klasycznej przenoszone poprzez wykształconych w Europie humanistów):

Arkusz, bibuła, karta, kałamarz, margines, reguła, traktat

Stopniowo rozpowszechnia się tzw. **makaronizowanie**, czyli nadużywanie określeń łacińskich nieprzyswojonych, w oryginalnej formie.

Zmiany leksykalne - zapożyczenia

Zapożyczenia włoskie (wpływ dworu królowej Bony, żony Zygmunta Starego; terminologia muzyczna, malarska, architektoniczna, związana z szermierką i jeździectwem)

koral, balet, gracia, fontanna, tulipan, pałac, impreza;

kalafior, kalarepa, sałata, brokuł, szparagi;

tort, marcepan, makaron;

Kwartet, opera, sonata, koncert;

Zmiany leksykalne - zapożyczenia

Zapożyczenia wschodnie (wpływ kontaktów z sąsiadami i unii z Litwą)

Czarka, hałas, hultaj, krynica, portki, wiedźma, klacz, hodować;

Arkan, buława, dzida, haracz, rumak, ogier, kary [czarny], atas, dywan, kotara, makata, muślin (wyrazy dalekowschodnie, przez medium ukraińskie);

Zastąpiono końcówkę –ic w nazwiskach końcówką –icz (Filipowicz, Woronicz);

Zmiany leksykalne - zapożyczenia

Zapożyczenia węgierskie (wpływ dworu Stefana Batorego, związane głównie z wojskowością)

czaty, dobosz, giermek, orszak, hejnał, szereg;

Zmiany leksykalne - zapożyczenia

XVII – XVIII wiek

Zapożyczenia francuskie (zaczynają się od rządów Henryka Walezego, wzmagają pod wpływem Ludwika Marii Gonzagi, żony Władysława IV, i królowej Marysieńki – żony Jana III Sobieskiego; później stał się językiem ludzi wykształconych i ustosunkowanych)

Dama, gorset, fryzjer, deser, kotlet, sos, bal, bukiet, frak, komplement, krawat, perfumy, romans, wizyta;

Szarża, pluton, awangarda, artyleria, atak, brygada, fort, garnizon, pistolet;

Zmiany leksykalne - zapożyczenia

XIX wiek

Zapożyczenia niemieckie (wpływ germanizacji i rosnącej kultury biurokratycznej)

mieć miejsce, w pierwszym rzędzie, na wypadek, parowóz, czasopismo, czasokres, listonosz, duszpasterz, rzeczoznawca, światopogląd (tzw. **kalki wyrazowe** – przenoszenie konstrukcji składniowej lub słowotwórczej, nie leksemu);

Zapożyczenia rosyjskie (wpływ rusyfikacji)

robotny, w mig, za wyjątkiem, odnośnie czego, pisać z dużej litery

Zmiany leksykalne - zapożyczenia

Zapożyczenia francuskie (najsilniejsze w I poł., język prestiżowy, wojny napoleońskie, Wielka Emigracja)

abażur, afera, bandaż, beza, dekolt, depesza, finanse, fotel, grypa, kabaret, krem, omlet, pasmanteria, pejzaż, reżyser, suflet, uwertura, witraż;

Z języka francuskiego zapożyczyliśmy w XIX wieku więcej niż z rosyjskiego i niemieckiego.

Zmiany leksykalne - zapożyczenia

XX wiek

Zapożyczenia angielskie (sport, turystyka, handel zagraniczny, marynarka wojenna, technologie, terminologia specjalistyczna i naukowa, popkultura)

dżinsy, t-shirt;

komputer, laser, stres, trend, marketing, leasing, diler, menedżer, klip, weekend, hobby, drink, serial, bokser, budżet, komfort, partner;

Internacjonalizmy

Wyrazy powstające i używane w celu określenia zjawisk wspólnych dla różnych kultur (np. szybko rozwijającej się nauki i techniki).

Najczęściej pochodzą z łaciny i rozpowszechniają się przez medium angielskie.

Często są to wyrazy, które występują w wielu językach, a ich pierwowzór jest niemożliwy do określenia.

metr, telewizja, totalitaryzm, biurokracja, cywilizacja, komunizm, partia, prasa, media, reforma, teologia, lingwistyka, telefon, reprodukcja;